

RICHARD HARE

Byparker i West Yorkshire i 1800-tallet og nu

I løbet af 1800-tallet og frem til 1920 fik den vestlige del af Yorkshire sine talrige offentlige parker. Siden er der kun blevet anlagt en håndfuld nye parker, selvom byer som Leeds fortsat er vokset i befolkningstal. Denne artikel handler om nogle af forudsætningerne for dette fænomen og giver et billede af, hvordan parkerne blev tænkt og udformet. Siden blev parkerne ramt af en vis tilbagegang, men med 1990-ernes økonomiske opsving og en voksende græsrodsbevægelse er det de senere år gået bedre for en del parker i West Yorkshire.

Baggrund

Derby Arboretum blev som Englands første offentlige bypark anlagt i 1840. Syv år efter åbnede Joseph Paxtons berømte Birkenhead Park og i 1857 People's Park i Halifax. Disse tidlige parker satte et eksempel, og i de følgende årtier anlagde de fleste bykommuner parker til deres borgere. Fokus her er på West Yorkshire, nærmere bestemt Leeds hvor der i 1997 blev foretaget en registrering og analyse af over 50 historiske byparker. Mange træk fra disse parker er fælles for byparker i det øvrige Storbritannien og i udlandet. Dog har West Yorkshire en udsædvanlig stor koncentration af parker fra perioden.

Industrialiseringen af West Yorkshire kom forholdsvis tidligt i gang. Her var masser af vandkraft, og det var en af forudsætningerne for tekstilproduktionens fremdrift her. Kanaler til transport og en række større tekstilfabrikker fandtes allerede i slutningen af 1700-tallet, men dampkraft og brug af kul blev afgørende for landskabet i de mange dybe ådale, der afvander området.

RICHARD HARE · lektor · Afdeling for Skov og Landskab · Det bio- og naturvidenskabelige Fakultet · Københavns Universitet · hare@life.ku.dk

Udvikling af industri og urbanisering i West Yorkshire skete i et hurtigt voksende, ligefrem voldsomt tempo i 1800-tallet. Her etableredes hurtigt et af verdens tættest pakkede jernbanenet, og områdets arkitektoniske identitet blev præget af talrige, overdådige stationsbygninger, meget synlige flerbuede jernbanebroer, grandiose fabriksbygninger, tit med fine skorstene, og borgerskabets villaer. Fabriksejernes private parker kom til at ligge på en del af de skrånende dalsider. Gradvist blev nogle af de tidligere landsteder og herregårdsparker omringet af de mange bysamfund, som hurtigt beklædte landskabet med rækkehuse både på dalbund og -sider.

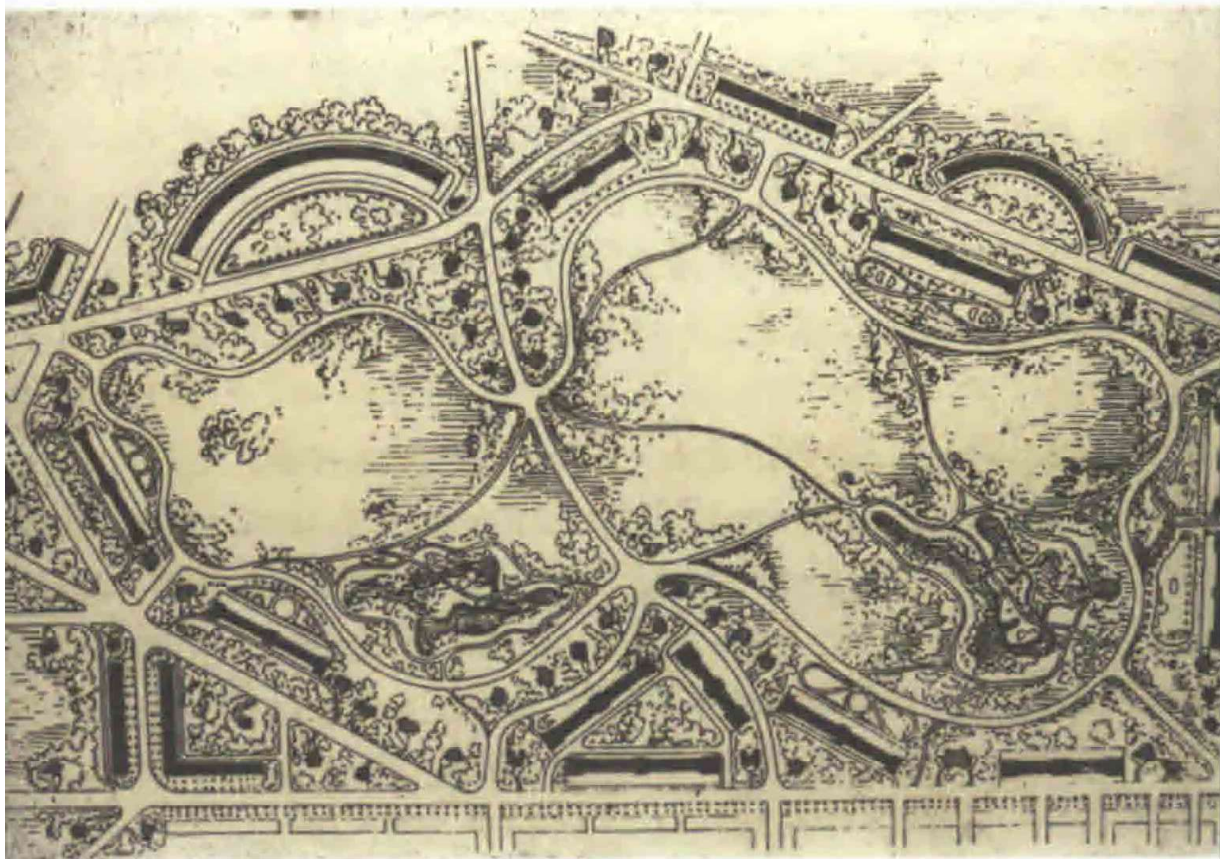
Disse bysamfund var dengang organiseret i det, som svarer til sognekommuner. De fleste oplevede kraftige økonomiske opsving, og mange steder kunne man præsentere byggeprojekter af høj kvalitet. Resultatet var nye rådhus, hospitaler, biblioteker, brandstationer og politigårde, samt byparker og kirkegårde.

Byparkerne havde både en praktisk funktion som frirum for fabriksarbejderne og som symbol for byen. Der blev trykt talrige postkort med motiver fra sådanne parker, selv i de mindste byer. Parkforvaltning blev i løbet af nogle få årtier omkring år 1900 en vigtig kommunal funktion med gartnere og uniformerede parkbetjente. I samme periode blev der løbende investeret i forbedringer af disse byparker.

Tidligere private parker

Støj, lugt og kulrøg var gener, der opstod som følge af byernes vækst i 1800-tallet. Mange landsteder og private parker blev derved mindre attraktive for ejerne. Da kommunerne havde indset det ønskeværdige i offentlige parker som aflastning for industribyens befolkning, blev en række både større og mindre private parker opkøbt. Disse private parker var tit fine anlæg.

Omkring Leeds var de største af disse parker Oulton Park og Temple Newsam med haver tegnet af 'Capability' Brown samt Gott's Park tegnet af Humphrey Repton. Alle tre parker var på adskillige hektar og blev delvist lavet om til golfbaner. I lidt mindre skala kom parken omkring klosterruinen Kirkstall Abbey også i kommunens eje, men den mest imponerende var Roundhay Park, der blev købt af kommunen i 1872. Roundhay blev flagskibet blandt Leeds' parker – med sine drivhuse, haver, en kunstig sø og romantiske follies. Kommunen tilføjede pavilloner, musiktribune, traktørsteder, nye veje og diverse boldbaner.

Plan dateret 1846 til Birkenhead Park, nær Liverpool.
Parken blev indviet 5. april 1847.

Den geografiske spredning på disse private parker passede dårligt til befolkningskoncentrationen, og ofte var der meget lang afstand folket og parkerne imellem. Roundhay Park og Temple Newsam, f.eks. lå i udkanten af Leeds og skulle forsynes med sporbvognsforbindelse.

Nye anlæg

Andre steder etablerede kommunerne nye parker. Det var typisk tilfældet, hvor forstæderne voksede og ikke havde nogen tilknytning til tidligere byparker eller tidligere private parker. Typisk fik de nye anlæg betegnelsen 'recreation ground'. Til sammenligning med de andre parker var de tit mere rationelle i deres udformning. Fire af disse 'recreation grounds' har næsten identisk grundplan.

Boldspil var vigtigt, og den største del af en sådan park var udlagt som græsplæne med baner. En prydhave var der også plads til, dog blev det mange gange begrænset til et stort formelt indgangsparti. En læbepløntning omringer de fleste 'recreation grounds', og oprindeligt

har der været musiktribuner, pavilloner, toiletter og hegn med låge. Musiktribunen var typisk den meste markante konstruktion og blev ofte vartegn for disse parker.

Parkernes elementer i sten og jern

Rigelige lokale stenforekomster var med til at skabe en stærk murer-mestertradition. Stenbrudsindustrien i West Yorkshire producerede blandt andet den berømte Yorkstone, som udover brugen lokalt blev anvendt til fortove i London. I slutningen af 1800-tallet blev byggesten til murværk i stort omfang erstattet af hårde, mørkerøde mursten. Dog fortsatte man med at lave detaljer, sokler, hjørner, plinter osv. i natursten.

På baggrund her af blev trapper, mure og belægning i byparkerne i West Yorkshire udført i den bedste kvalitet sten. I mange af de mindre parker er belægningerne og til dels trapperne dog blevet skiftet ud siden, ikke mindst på grund af tyveri af den kostbare Yorkstone. Indgangspartier, lavmure (oprindeligt med rækværk på) og støttemure er i højere grad bevaret, og mange senere tilføjelser viser genanvendte sten fra parkerne. Sten er stadig et vigtigt karaktergivende element i byparkerne.

Støbejern var et lige så vigtigt element i mange nyanlagte byparker. Men det var ikke som sten stedsspecifikt. En park skulle selvfølgelig have et hegn, et rækværk og en eller flere låger, som kendt fra herregårdshaverne og Londons pladser. Støbejern gav muligheder for en rigdom af finurlige detaljer til sådanne rækværk og til låger, begge til en pris som brugen af smedejern ikke kunne konkurrere med. Men støbejernsindustrien tilbød også en række andre produkter til en parkforvaltning, som ville vise, hvad den kunne: Store springvandsanlæg, broer og pavilloner til porte, musiktribuner, drivhuse, statuer, urner, lygtepæle, skilte og dekorative vandposter. Disse elementer blev formet i alle mulige blandformer og stilarter. Større kommuner fik f.eks. også støbt deres byvåben i bænke eller porte. Elementer i støbejern blev også købt i stor stil til private haver og parker.

Meget af dette udstyr er desværre væk nu – knækket, rustet eller, i tilfælde af især rækværker, indsamlet til anden brug under 2.verdenskrig. Der findes dog endnu nogle imponerende støbejernselementer, især i de større parker hvor støbejernet er blevet vedligeholdt. Selv hvor malingen er væk og overfladerne rustne, kan elementer fremstå forholdsvis velbevaret.

Parkernes beplantning

Arkivbilledmateriale og kort giver et indtryk af beplantningens typologi. Prydplanter dominerede, men i større parker fandtes også læbælter af eg, som lokalt dannede skov på de stejlere dalsider. Ahorn blev også plantet som læhegn i sådanne områder, men i byparker findes ahorn også som allétræ og som solitær. Almindelig bøg findes kun i de allerstørste parker, mens hænge- og blodbøg blev en del af de tit meget varierede beplantninger af solitærtræer, sammen med f.eks. hestekastanie, rødtjørn, hængeask og kirsebær. Nåletræer blev sjældent brugt. Takshække ses, gerne som de mest markante rester af den oprindelige beplantning.

Buske har stået samlet, især ved indgangen til parkerne. Nogle steder skabte rododendron-beplantninger meget spektakulære buskadsere. Udbredt brug af stauder kan ikke spores tilbage til byparkernes anlægsfase, men der findes flere senere eksempler på fine staudebede. Til gengæld blev sommerblomster fra begyndelsen et vigtigt element i byparkerne, og den tradition lever i dag, dog i stærkt reduceret omfang. Mens bedene til sommerblomster typisk har været skåret ud i græsplænen, har mange af bedene haft hvidmalede stenkanter og i nogle finere tilfælde et knæhegn i jern. Geometriske og symmetriske bede med sommerblomster i forskellige højder blev udbredt, men særegent for selv mindre byparker har været todimensionelle tæppebede (carpet bedding). Disse bede består gerne af lave og langsomt voksende planter, især sukkulenter, som indbyrdes danner mønstre, symboler, tegn eller ord.

Produktion af sommerblomster var en væsentlig del af gartnerarbejdet, og mange parker har haft adskillige drivhuse til formålet. I Leeds er drivhusene dog hovedsageligt placeret uden for parkerne. Med tiden blev gartnerifunktionen typisk samlet på et stort gartneri, og i dag forsyner et og samme gartneri både Leeds og andre kommuner med omkring tre millioner sommerblomster om året.

Græsset i parkerne

De første byparker var promenadeparker med slyngede stier og et gulv af græs, udstyret med de velkendte 'Keep off the grass'-skilte. Der kom tidligt ønsker om 'bowling greens' og tennisbaner, og resultatet blev, at mange parker fik tilføjet rektangulære baner. Disse vinkelrette former stod mange gange i underlig kontrast til den øvrige del af den

givne parkplan. For at minimere denne virkning blev der plantet omkransende hække og tit buskadser. I nogle tilfælde nøjedes man dog med trådhegn til tennisbanerne.

Tilføjjelsen af sådanne boldbaner går som regel tilbage til begyndelsen af 1900-tallet, men efter 1960erne blev især mange tennisbaner belagt med asfalt eller helt fjernet. 'Bowling greens' eksisterer stadig i de fleste parker, og den tilhørende græspleje er en væsentlig del af parkdriften. En 'bowling green' måler ca. 40 x 40m, gerne omkranset af en tætklippet liguster- eller takshæk og med et tilstødende, mindre klubhus.

Nogle af de senere anlagte parker, 'recreation grounds', havde til formål at sørge for flere faciliteter til boldspil, og her var fodbold og rugby muligt. Boldklubber etablerede sig i en del af parkerne. Omklædningsfaciliteterne plejer at være af nyere dato og billig konstruktion.

Cricket kræver noget større områder, end mange byparker kan tilbyde, men de fleste større parker har cricket-baner med tilhørende pavilloner og scoretavler. Synet og lyden af en gang bowling eller cricket – med de hvidklædte spillere mod den grønne græsbaggrund, er noget af det mest karakteristiske og stemningsfulde i Yorkshires byparker.

Musiktribunen

I de offentligt anlagte parker var musiktribunen gerne den mest imponerende konstruktion. Som samlingssted gav det mening, at musiktribunen skulle have en fremtrædende plads i parkrummet. Tilsvarende at den blev motiv på postkort af disse parker. Musiktribunen var typisk en støbejernskonstruktion, stående på en stensokkel. Hertil kom tynde jernstolper og et stort tag, tit med kuppel og lamper. Tusindvis af disse musiktribuner og lignende pavilloner blev præfabrikeret på jernstøberier og stillet op i de senviktorianske parker. Musiktribunen blev brugt af de mange blæserorkestre (brass bands), som fabrikker, kulminer og andre arbejdspladser støttede. Yorkshire er i dag stadig hjemsted for Englands bedst kendte blæserorkestre.

Af de få eksisterende musiktribuner i Leeds parker er dog næsten alle senere og mindre elegante konstruktioner. Den engang så store og imponerende samling af støbejerntribuner er væk. Interessen for musiktribuner er dog steget de senere år, og under det årlige såkaldte Bandstand Marathon spilles der samme dag på over 500 musiktribuner i Storbritannien.

West Yorkshires byparker i dag

I den forholdsvis korte periode hvor byparkerne kom til, opstod sne-sevis af parker med hundredvis af gartnere, 'park keepers' og forvaltere. Takket være deres indsigt og energi blev parkerne videreudviklet. De fik nye elementer, såsom pavilloner, 'bowling greens', blomsterbede eller beplantning med prydræer. Byparkerne blev et tegn på det sunde og fremadrettede bysamfund. Denne storhedstid var dog kortvarig. Der kom to verdenskrige, foruden depressionen og en svigtende fabriksproduktion.

Ved den økonomiske vækst igen i 1960erne havde kommunerne fået ansvar for meget andet end parker, og befolkningen havde mistet interessen for at spadserere i parker og høre koncerter med blæserorkestre. Mange parker blev forladt, gartnere og 'park keepers' blev afskediget, og vandalisme hærgede mange steder. Den udvikling har præget mange parker siden. Drivhusene, pavilloner, vandposter og de fleste musiktribuner er blevet fjernet. Belægningen er blevet misligholdt, og dårlig asfalt har mange steder været en kortsigtet løsning. Beplantningen blev simplificeret eller helt fjernet, og der blev længere mellem nye beplantningstiltag. Nogle af de større parker og parker i de mere velhavende kvarterer kom i fokus hos en forvaltning, der simpelthen ikke kunne klare opgaven.

Med 1990ernes økonomiske opsving og med flere grupper eller venneforeninger, 'friends', der agiterer for parkerne, er det gået bedre for adskillige parker i West Yorkshire. Dog er det kun de større parker, der har tiltrukket millioninvesteringer fra Heritage Lottery Fund, en fond under den britiske stats lotto som udelukkende støtter kulturarvsprojekter. Både bevaring og genetablering af historiske elementer er blevet sikret.

I dag fremstår en række af de større byparker i forholdsvis god stand og giver besøgende et indtryk af deres storhedstid. Roundhay Park i Leeds, Lister Park i Bradford og People's Park i Halifax er gode eksempler. Mindre byparker har fået nye legepladser og anlæg. Eksisterende elementer er flere steder blevet sikret mod fortsat nedbrydning. På trods af tabet af de væsentlige støbejerns- og trækonstruktioner, manglende plantepleje og genplantning kan man i selv de mest hengemte og glemte byparker i West Yorkshire finde rester af murværk, porte, kantsten og sokkelværk til en historisk musiktribune.